

**Циверенко Г.П.**

Університет імені Альфреда Нобеля

## ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

*У статті автор характеризує особливості відповідальності держави за порушення міжнародних зобов'язань у відповідності з проектом статей про відповідальність міжнародної організації, прийнятої Комісією міжнародного права. Також стаття характеризує природу правопорушень, відзначаючи, що основний недолік полягає, наприклад, в особливій увазі на застосування контрзаходів до держав з позиції міжнародних організацій і позиції по відношенню до субсидіарної відповідальності держав – членів.*

**Ключові слова:** міжнародно-правова відповідальність, міжнародний правопорядок, міжнародно-протиправне діяння, реалізація міжнародної відповідальності, міжнародно-правові примусові заходи.

**Постановка проблеми.** Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль в забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи. Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те або інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, у наслідку діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій». У науці міжнародного права під міжнародно-правовою відповідальністю розуміються конкретні негативні юридичні наслідки, що наступають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення їм міжнародно-правового зобов'язання.

Об'єктом дослідження є інститут міжнародно-правової відповідальності держав за протиправні дії.

Автор спирався на праці вчених – юристів-міжнародників, таких, як: Блищенко І. П., Верешетін В. С., Жданов Ю. М., Каламкрян Р. А., Капустін А. Я., Карпець І. І., Колосов Ю. М., Кудрявцев В. М., Мартиненко О. В., Решетов Ю. А., Тункин Г. Н., Фісенко І. П. та ін.

**Виклад основного матеріалу.** Міжнародно-правова відповідальність держав – один з основоположних й найстаріших інститутів міжнародного права. Одним з керівних в сучасному міжнародному праві є принцип суверенної рівності. Дотримуючись даного принципу, держави беруть участь у взаємних відносинах і в багатосторонньому міжнародному спілкуванні, володіючи суверенітетом як політико-правовою властивістю, що

виражає верховенство кожного з них усередині країни і його незалежність у зовнішніх справах. У той же час зазначений принцип не є ознакою відсутності взаємодії і взаємозалежності держав, оскільки жодна держава не може існувати і розвиватися в ізоляції від усього світового співтовариства. Даний принцип дозволяє державі здійснювати будь-які дії, що не суперечать встановленим принципам і нормам міжнародного права.

Якщо ж держава не виконує або порушує свої зобов'язання, що випливають з норм міжнародного права, цілком закономірно постає питання про його відповідальність перед окремими державами чи світовим співтовариством у цілому. Принцип суверенної рівності дозволяє виділяти держави в основну групу суб'єктів міжнародного права і, отже, міжнародної відповідальності.

Виходячи з теорії міжнародного права, суб'єктами міжнародної відповідальності є суб'єкти міжнародного права. Статті, прийняті Генеральною Асамблеєю, в основному, присвячені відповідальності держав перед державами. Однак, необхідно відзначити, що загальна частина статей поширюється і на відповідальність держав перед іншими суб'єктами міжнародного права. Крім держав, суб'єктами права міжнародної відповідальності прийнято вважати також держави, що борються за самовизначення і міжнародні (міжурядові) організації. У 2002 р. Комісія міжнародного права ООН відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН приступила до розробки теми «Відповідальність міжнародних організацій». Питання про правосуб'єктність фізичних

осіб є дискусійним в теорії міжнародного права. Більшість авторів (Левін Д. Б., Василенко В. А., Давид В. та ін.) обґрунтовують точку зору, згідно з якою фізичні, так само як і юридичні особи, які не є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності. Питання про правосуб'єктність транснаціональних корпорацій співвідносне з проблемою міжнародної правосуб'єктності індивіда.

Термін «міжнародно-правова відповідальність» охоплює правовідносини, що виникають за міжнародним правом у зв'язку з міжнародно-протиправним діянням. Тому змістом міжнародно-правової відповідальності виступають ті негативні наслідки, які настають для держави в результаті порушення нею міжнародного права. Вказані правовідносини можуть бути як двосторонніми, так і багатосторонніми (у разі збільшення суб'єктного складу за рахунок участі в них інших суб'єктів, окрім потерпілої держави). Виникають як з приводу первинних зобов'язань за відповідальністю суб'єкта (йдеться про первинний обов'язок держави-порушниці припинити протиправну поведінку та відшкодувати завдану шкоду), так і з приводу застосування примусових заходів з боку потерпілої сторони (з метою примусу держави-порушниці до виконання первинних зобов'язань). Структуровано правовідносини відповідальності можна окреслити таким чином: підставою міжнародно-правової відповідальності держави є порушення нею міжнародного зобов'язання, тобто вчинення міжнародного правопорушення. Щоб зробити висновок про наявність міжнародного правопорушення, необхідно встановити, чи мала місце дія або бездіяльність посадових осіб або органів держави, що за чинними нормами міжнародного права може бути поставлено у вину державі, і це поведження порушило міжнародне зобов'язання цієї держави.

У зв'язку з тим, що держава може здійснювати певні дії або не діяти за допомогою своїх органів і посадових осіб, то їй може ставитися у провину міжнародно-протиправне поведження лише таких індивідів, які мають статус органу держави або її посадової особи. Дія або бездіяльність цих осіб, що порушує норму міжнародного права, розглядається в міжнародній практиці як поведження самої держави.

Держава буде нести міжнародну відповідальність за дії свого законодавчого органу, якщо він прийняв закон або інший нормативний акт, що суперечить міжнародним зобов'язаннями цієї держави. Наприклад, Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «Кононенко проти

України» від 7 грудня 2006 р. визнав порушення п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції на тій підставі, що згідно з Законом України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 26 грудня 2001 р. було введено мораторій на примусову реалізацію майна державних підприємств, у статутних фондах яких частка держави становить більше 25 %, внаслідок чого рішення національного суду, винесене на користь заявника, не виконувалось більше 7 років та 11 місяців.

Підставою для виникнення відповідальності буде офіційне оприлюднення такого акта парламенту (що в більшості випадків також є і моментом, з якого нормативний акт набуває чинності). Неприйняття парламентом держави законодавчого акта, що необхідний для виконання її міжнародного зобов'язання, може викликати відповідальність цієї держави тільки у випадку, якщо це заподіяло моральний або матеріальний збиток. Однак, бувають ситуації, коли держава може нести відповідальність за бездіяльність як таку (без настання негативних наслідків): коли предмет міжнародного договору полягав саме у прийнятті відповідних законодавчих актів.

У цілому можна відзначити, що поняття міжнародно-правової відповідальності характеризується наступними ознаками: настає вона за здійснення міжнародного правопорушення; реалізується на основі норм міжнародного права; пов'язана з певними негативними наслідками для правопорушника; спрямована на зміцнення міжнародного правопорядку

Норми, що визначають відповідальність держав у міжнародному праві, утворюють особливий міжнародно-правовий інститут. Зміст цього інституту змінювався відповідно до змін у розвитку міжнародного права.

Норми, що становлять інститут міжнародно-правової відповідальності, носять переважно звичайний характер, що надає підвищену значимість їхньої кодифікації. Комісія міжнародного права ООН провела більшу попередню роботу із цього питання. Вісім доповідей свого спеціального доповідача італійського професора Р. Аго, зроблених їм в 1969–1980 рр., були покладені Комісією в основу ч. 1 проекту статей про відповідальність держав «Походження міжнародної відповідальності». З 1981 р. комісія працює над частинами 2 і 3 проекти статей «Зміст, форми й обсяг міжнародної відповідальності» і «Здійснення міжнародної відповідальності й урегулювання суперечок».

Інший важливий напрямок у діяльності Комісії міжнародного права ООН – підготовка проекту Кодексу злочинів проти миру й безпеки людства, що проводилася з 1947 по 1954 рр. і відновила в 1982 р.

Якщо держава-порушниця не виконує своїх зобов'язань за такими правовідносинами, відповідно вона скоює нове правопорушення, і виникають нові правовідносини, в яких потерпіла держава вже має право застосувати примусові заходи до держави-порушниці задля виконання її суб'єктивних зобов'язань.

Підстави для відповідальності поділяються на юридичні (нормативно-правові) та фактичні.

Юридичні підстави — це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія або бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення. Юридичні підстави відповідальності можуть міститися в будь-яких джерелах міжнародного права й інших актах, які фіксують обов'язкові для держави правила поведінки. Ними є правомірні, юридично чинні договори, звичаї, правосудні рішення міжнародних судів та арбітражів (консультативні висновки до переліку не входять); обов'язкові акти міжнародних органів та організацій (наприклад, Ради Безпеки ООН), конференцій та нарад; окремі односторонні акти держав міжнародно-правового характеру, через які вони перебирають на себе міжнародні зобов'язання та які визнаються іншими державами (наприклад, встановлення певної ширини територіальних вод).

Фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності – це те, за що настає відповідальність. Тобто це певний юридичний факт, а саме – міжнародне правопорушення.

Вирішення питання про те, чи є дія держави порушенням міжнародних зобов'язань і фактичною підставою для відповідальності, залежить від наявності в неї ознак правопорушення.

Ознаки міжнародно-правової відповідальності. Основними складовими елементами міжнародного правопорушення є протиправна поведінка, шкода (збиток), заподіяний протиправною поведінкою, та причинний зв'язок між дією та шкідливими наслідками. Більш спірним у науці міжнародного права є включення вини суб'єкта до переліку об'єктивних ознак міжнародного правопорушення. Враховуючи складність тлумачення самого поняття «вина», встановлення вини в міжнародному праві, суперечливу практику її доведення, Комісія міжнародного права не включила її до проекту статей про відповідальність держав як необхідну ознаку правопорушення.

Протиправна поведінка виявляється в порушенні міжнародних зобов'язань держави у формі дії або бездіяльності. Протиправність у міжнародному праві означає невідповідність між правовою нормою та поведінкою держави. Проявами протиправної поведінки є: недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав інших держав, міжнародних організацій; недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав фізичних і юридичних осіб; недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань у зв'язку із самочинними діями юридичних і фізичних осіб; недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виникають у зв'язку із протиправною діяльністю на її території органів інших держав і міжнародних організацій.

Шкода (збитки). Будь-яка протиправна поведінка завдає шкоди законним інтересам суб'єктів міжнародного права, які охороняються міжнародним правом, негативно впливає на міжнародний правопорядок. Шкода може бути як матеріальною (територіальні, майнові втрати, збитки), так і нематеріальною (обмеження прав, честі, гідності, престижу держави тощо). Часто шкода завдається у змішаній формі. Характер і обсяг збитків впливають на визначення обсягу, виду та форми міжнародно-правової відповідальності.

Причинно-наслідковий зв'язок (реальний, об'єктивний, необхідний, а не випадковий) між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою є необхідною складовою правопорушення.

Наявність необхідних ознак дозволяє не лише кваліфікувати певну поведінку як правопорушення, а й відокремити останнє від схожих діянь, які не мають усіх необхідних ознак, таких як недружній акт і злочини міжнародного характеру.

Недружній акт – це така поведінка держави, яка завдає шкоди іншим державам, але не порушує при цьому норм міжнародного права, внаслідок чого й відсутнє правопорушення. Недружній акт зачіпає інтереси держави, які не захищені міжнародним правом. До таких дій (актів) відносяться, наприклад, обмеження прав фізичних та юридичних осіб на території держави, підвищення митних зборів (податків) на товари, які ввозяться з певної держави, націоналізація іноземної власності тощо. У разі недружнього акту держава самостійно вирішує, яким чином їй реагувати на подібні дії, але якщо це не суперечить зобов'язанням за договорами. Оскільки в міжнародному праві відсутня заборона на здійснення

недружніх актів, основну роль в регулюванні проблем, що виникають, виконують моральні та політичні засоби.

Злочини міжнародного характеру (злочинні вчинки фізичних осіб) зачіпають інтереси двох, декількох або багатьох держав, тобто мають міжнародну небезпечність, вони є підставою для кримінального, а не міжнародно-правового покарання. Юридичною підставою для відповідальності за такі діяння є міжнародні угоди з боротьби із конкретними видами злочинів і прийняті відповідно до них внутрішньодержавні норми кримінального права. Боротьба з такими правопорушеннями передбачена нормами міжнародного права, але відповідальність фізичних осіб у таких випадках не є міжнародно-правовою. Головною ознакою цих правопорушень є те, що вони здійснюються поза межами державної політики індивідами, які не є посадовими особами держави, що діють від її імені, а, навпаки, як правило, діють на порушення законодавства та правопорядку власної держави.

**Висновки.** На наш погляд, представляється доцільним виділити наступні види міжнародної відповідальності:

1. Політична відповідальність виникає в разі порушення суб'єктом міжнародного права будь-якого міжнародного зобов'язання. Даний вид відповідальності виникає з самого факту порушення норми, що охороняє інтереси іншої держави, вона виникає і в тому випадку якщо майновий збиток або інші видимі негативні наслідки відсутні;

2. Матеріальна відповідальність виникає у двох випадках: коли правопорушення спричинило матеріальний збиток, і коли збиток виник без порушення норми права, але його відшкодування передбачено, проте, спеціальним міжнародним договором.

У першому випадку матеріальна відповідальність виникає як наслідок прямого причинного зв'язку між порушенням норми права і матеріальним збитком. Таким чином, політична і матеріальна відповідальність можуть виникнути одночасно як результат одного і того ж правопорушення.

#### Список літератури:

1. Резолюція ГА ООН 56/83 від 12 грудня 2001 р.
2. Статут Організації Об'єднаних націй 1945 р.
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.
4. Резолюція ГА ООН 62/68 від 6 грудня 2007 р.
5. Резолюція ГА ООН 65/19 від 6 грудня 2010 р.
6. Международные правонарушения и ответственность государств. / Курис П. М. – Минтис, 1973. – 278 с.
7. Міжнародно-правова відповідальність за шкідливі наслідки діянь, не заборонених міжнародним правом. / А. Кориневич. – Стаття. – Київський студентський журнал міжнародного права. – Випуск № 4, 2006. – с. 24–41.

#### ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

*В статье автор характеризует особенности за нарушение международных обязательств ответственности государства в соответствии с проектом статей об ответственности международной организации, принятой Комиссией международного права. Также статья характеризует природу правонарушений, отмечая, что основной недостаток заключается, например, в особом внимании на применении контрмер к государствам с позиции международных организаций и позиции по отношению к субсидиарной ответственности государств-членов.*

**Ключевые слова:** *международно-правовая ответственность, международный правопорядок, международно-противоправное деяние, реализация международной ответственности, международно-правовые меры принуждения.*

#### STATE RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL LAW

*In article the author characterizes features of responsibility of the state for violation of international obligations according to the draft articles on responsibility of international organization, adopted by the International Law Commission. Also article characterizes his nature, marking that the basic failing is him eventual form, turns the special attention on application of counter-measures to international organizations and position in relation to subsidiary responsibility of states-members. Analysis of the judicial practice of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice suggests to make a conclusion about two European human rights systems' coordination, as well as about the evolution of the international organizations law in the*

*field of human rights protection. Thus, we can say that the human rights concept's formation in the European Union law had quite long and difficult way from the complete denial to the fundamental principle and necessary condition for the new members accession. In addition, today the human rights protection mechanisms' formation is still in motion. One of the most interesting aspects is the possibility for EU to join the European Convention on Human Rights - a procedure which had no analogue in the international law history. In the light of the entry into force of the Treaty of Lisbon, that amend the founding treaties of the European Union, the study of various aspects of European Union law, including the concept of human rights has become particularly important and is among the priorities, including Ukrainian legal science, as the European Union is one of the key strategic partners of Ukraine, and effective collaboration is possible only with a full understanding of the legal nature and the inner workings of a partner.*

**Key words:** *international legal responsibility, international law and order, the internationally wrongful act, implementation of the international responsibility of international law enforcement measures.*